

Boekbespreking

Waarom de crisis langer duurde

Jan de Jonge

Bespreking van J.W. Drukker: *Waarom de crisis hier langer duurde*, Amsterdam, NEHA, 1990.

Inleiding

De crisis in de jaren dertig heeft een grote invloed gehad op het economisch-politieke denken en handelen in de ontwikkelde markt-economieën. In Nederland heeft dit niet geleid tot veel onderzoek en een levendige discussie over de economische ontwikkeling in die periode. De lessen van de jaren dertig lijken duidelijk en nader onderzoek overbodig. In zijn proefschrift belooft J.W. Drukker echter een nieuwe visie op de economische ontwikkeling van Nederland in de jaren dertig. Hij baseert dat onder meer op zijn vergelijkend onderzoek van de ontwikkelingen in een aantal goudbloklanden (Nederland, België en Zwitserland) met die van een aantal Scandinavische landen (Denemarken, Noorwegen en Zweden) die reeds vroeg in de jaren dertig zwevende wisselkoersen introduceerden.

Ik geef eerst een samenvatting geven van de inhoud van het proefschrift met een overzicht van het debat over de economische ontwikkeling van ons land in die periode met het commentaar van Drukker. Vervolgens wordt ingaan op de vraag of het proefschrift inderdaad dwingt tot een revisie van de bestaande ideeën over de jaren dertig.

Het debat over de jaren dertig

Over de oorzaak van de crisis in Nederland in de periode 1929-1936 bestaat geen meningsverschil. Men is het er over eens dat de depressie in Nederland 'geïmporteerd' werd. Het debat over de jaren dertig gaat dan ook in hoofdzaak over de vraag waarom de crisis hier zoveel langer duurde dan in andere vergelijkbare landen.

In zijn gezaghebbende publikatie uit 1952 schreef Keesing de desastreuze econo-

mische ontwikkeling van ons land in de jaren dertig de facto maar aan één factor toe, namelijk het handhaven van de Gouden Standaard tot aan de herfst van 1936. Door vast te houden aan de Gouden Standaard waar andere landen overgingen tot zwevende koersen, en zich in feite begaven in een depreciatie-wedloop, werd Nederland een duurre-eiland. Het gevolg was een aanzienlijke buitenlandse vraaguitval.

De aanpassingspolitiek waartoe het handhaven van het externe evenwicht noopte, oefende daarnaast een sterke deflatoire druk uit op de binnenlandse markt. De kritiek van Keesing op het overheidsbeleid was niet dat zij naliet een vraagstimulerend beleid te voeren (over de wenselijkheid daarvan had Keesing nogal ambivalente gedachten, zoals Drukker aangeeft) maar dat zij vasthield aan de Gouden Standaard. Het stimuleren van de effectieve vraag werd daardoor overigens ook zinloos omdat dit tot mislukken gedoemd was. Bestedingsimpulsen zouden immers via de import onvermijdelijk gedeeltelijk weglekken naar het buitenland. Gegeven de buitenlandse vraaguitval zou het saldo op de lopende rekening verslechteren. Daardoor zouden deviezen afvloeien en om de vaste wisselkoers te handhaven zouden de monetaire autoriteiten over moeten gaan tot een krap monetair beleid, met als gevolg het opheffen van de stimuleringspolitiek. Het loslaten van de Gouden Standaard was dus een voorwaarde voor het voeren van een binnenlands stimuleringsbeleid.

In 1973 opende P.W. Klein de aanval op Keesings visie. Klein ontkende niet dat het handhaven van vaste wisselkoersen een ongunstige invloed had op de Nederlandse concurrentiepositie, maar hij voegde daaraan toe dat de Nederlandse economie in de jaren dertig werd gekenmerkt door een aantal structurele tekortkomingen, zoals een grote en weinig moderne agrarische sector, een te kleine industriële sector en een stagnerende bouwsector. Klein legde zodoende de nadruk op structurele factoren ter verklaring voor de vraag waarom de crisis hier langer duurde dan in Groot-Brittannië, waarmee hij ons land had vergeleken.

Stevens constateerde in een publikatie in 1976 dat er in de jaren dertig in feite een vraagstimulerend beleid was gevoerd en verwees daarbij naar de hoge budgettaire tekorten. Ook deze conclusie lijkt op gespannen voet te staan met een conjuncturele verklaring van de duur van de depressie. Volgens Drukker zag Stevens echter over het hoofd dat vraagstimulering geen effect kon sorteren gegeven de overgevaardeerde gulden. Bovendien werden de tekorten niet veroorzaakt door een groei van de overheids- uitgaven, maar door een sterke daling van de overheidsinkomsten (althans tot 1934), zodat de kabinetten, ondanks de bezuinigingen, er niet in slaagden de begrotingen kloppend te krijgen.

In de jaren 1987 en 1988 werd de discussie nieuw leven ingeblazen. In 1987 publiceerde het CBS herziene reeksen van de Nationale Rekeningen over de periode tussen de twee wereldoorlogen. Aan de hand daarvan betoogden enkele medewerkers van het CBS dat de economische ontwikkeling van de Nederlandse economie in de jaren dertig niet erg ongunstig afstak bij die in andere landen.

Drukker verwerpt deze opvatting, en wijst er op dat Nederland misschien niet afweek van de gemiddelde prestaties van andere landen, maar dat, indien men de landen opdeelt in goudbloklanden en de rest, blijkt dat de goudbloklanden veel slechter presteerden.

In zijn oratie in 1988 verwierp Van Zanden de analyse van Klein en concludeerde dat conjuncturele factoren verantwoordelijk waren voor de duur van de depressie. Drukker onderschrijft de kritiek van Van Zanden op Klein, maar is het niet eens met diens verklaring van de hoge en hardnekkige werkloosheid in Nederland. De implicatie van diens uiteenzetting was namelijk dat indien de overheid een andere koers gevolgd had, de daling van de produktie minder sterk en hardnekkig zou zijn geweest en de werkloosheid minder hoog en langdurig.

Volgens Drukker moet de sterke en langdurige daling van de produktie weliswaar worden toegeschreven aan de gevoerde wisselkoerspolitiek, maar wordt daarmee de hoge en hardnekkige werkloosheid niet volledig verklaard. De vraag naar arbeid wordt immers niet alleen bepaald door de ontwikkeling van het produktievolume maar ook door de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. En de ontwikkeling van de werkloosheid is niet alleen afhankelijk van de groei van de vraag maar ook van de groei van het aanbod. Men moet dus van alle drie grootheden de ontwikkeling nagaan.

Drukker constateert dat de werkgelegenheid in de periode 1929-1936, afgezien van een lichte inzinking in de jaren '32 en '33, nagenoeg constant blijft (tabel VI.1,175) ondanks de daling van het produktievolume. De verklaring daarvoor is de daling van de arbeidsproductiviteit (tabel VI.2,175). De stijging van de werkloosheid (althans na '33) was niet zozeer het gevolg van een absolute daling van de vraag naar arbeid, maar van het feit dat het aanbod sneller steeg dan de vraag. De uitzonderlijk snelle groei van het arbeidsaanbod had niets te maken met het economische beleid, maar was het gevolg van de hoge bevolkingsgroei in de periode voorafgaande aan de crisis en deze kwam, volgens Drukker, voort uit de bevolkingspolitiek van de RK-kerk.

Het aanbodoverschot dat ontstaat doordat het aanbod sneller stijgt dan de vraag duidt er op dat de werkloosheid in de jaren dertig, althans ten dele, structureel moet zijn geweest. Drukker gaat echter nog een stap verder en stelt dat door het inzakken van het investeringsvolume de omvang van de kapitaalgoederenvoorraad afnam en daarmee de capaciteitsvraag naar arbeid. Dit betekent dus dat de situatie op de arbeidsmarkt in de loop van de jaren dertig steeds meer beheerst werd door structurele factoren. In afwijking van andere auteurs komt Drukker dus tot de slotsom dat de werkloosheid niet conjunctureel maar overwegend structureel van karakter was.

Drukkers visie

Dat de sterke stijging van het arbeidsaanbod in Nederland een belangrijke rol heeft gespeeld bij de ontwikkeling van de werkloosheid in de jaren dertig is door verschillende auteurs naar voren gebracht. Drukkers bijdrage onderscheidt zich doordat hij zo uitgebreid op de oorzaken ingaat.

Opzienbarender is zijn conclusie dat de werkloosheid in toenemende mate structureel van karakter werd en dat de arbeidsmarkt dus niet werd gekenmerkt door een tekortschietende vraag vanwege een onderbenutte productiecapaciteit maar vanwege een te kleine productiecapaciteit: met andere woorden er heerste kapitaal-schaarste. Hoe is Drukker tot deze conclusie gekomen?

De kern van zijn uiteenzetting is de ontwikkeling van de arbeids- productiviteit. Klein had de stagnatie van de arbeidsproductiviteit in verband gebracht met de ouderwetse sectoralé structuur. Uit het vergelijkend onderzoek van Drukker blijkt dat de sectorale structuur van Nederland niet erg afweek van landen als Noorwegen en Zweden. Daarin is dus geen steun te vinden voor de bewering dat de sectorale structuur van Nederland uitzonderlijk was en een oorzaak zou kunnen zijn voor de stagnerende arbeidsproductiviteit. Maar wel blijkt dat in al de drie landen van het goudblok de arbeidsproductiviteit minder steeg dan in de landen met zwevende wisselkoersen. De voornaamste oorzaak was dat het investeringsvolume hier sterker daalde. Drukker concludeert nu dat de voornaamste oorzaak van de stagnatie van de arbeidsproductiviteit in ons land gezocht moet worden in de terugval van het investeringsvolume. En dat bovendien door deze terugval de groei van de kapitaalgoederenvoorraad ernstig stagneerde met als gevolg een afnemende capaciteitsvraag naar arbeid. Indien we de capaciteitsvraag naar arbeid schrijven als N , dan geldt:

$$N = N/Q \cdot Q/K \cdot K$$

Indien N daalt en N/Q (de arbeidsintensiteit, het omgekeerde van de arbeids -productiviteit) stijgt, dan moet of Q/K (de kapitaalproductiviteit) zijn gedaald of de kapitaalvoorraad (K). Een afname van Q/K wijst op onderbezetting, een afname van K op een ingekrompen capaciteit.

Drukkers redenering verloopt in drie stappen:

- de arbeidsproductiviteit is gedaald;
- dit is veroorzaakt door de terugval in het investeringsvolume;
- want daardoor is de kapitaalgoederenvoorraad ingekrompen.

Ik zal bij elke stap een aantal kanttekeningen plaatsen.

Wat de eerste stap betreft is het opvallend dat andere auteurs juist gewag maken van een stijgende arbeidsproductiviteit. Volgens Wassink steeg de arbeidsproductiviteit tussen 1921 en 1939 gemiddeld met 3,5 procent per jaar (Wassink, 1972,4). Volgens Van Zanden en Griffiths steeg de arbeidsproductiviteit in de jaren dertig jaarlijks gemiddeld met 2,5 procent (Van Zanden en Griffiths, 1989, 154). Ook volgens Keesing steeg deze gedurende de crisisjaren (Keesing, 1952, 176). Anders dan Drukker gaan zij ook niet uit van een min of meer constante werkgelegenheid in die periode, maar van een dalende werkgelegenheid. Uit de gegevens die Drukker verstrekt blijkt dat de arbeidsproductiviteit in de agrarische sector bleef stijgen en in de industriële sector constant bleef of licht daalde (noot 117, 85). Uit gegevens in het statistisch aanhangsel blijkt zelfs dat er sprake is van een stijgende arbeidsproductiviteit in zowel de agrarische sector als in de nij-

verheid (tabel B12.2 en B12.3, 332 en 336). De algehele daling van de arbeidsproductiviteit moet dan veroorzaakt zijn door de tertiaire sector en/of de overheidssector en/of door het ruilverlies. Als dat zo is dan is de tweede stap moeilijk te maken, want dan is het niet zo evident dat de daling van de arbeidsproductiviteit veroorzaakt is door de daling van het investeringsvolume (bij bedrijven).

Wat de ontwikkeling van het investeringsvolume betreft, blijken er grote verschillen te zijn tussen de door Drukker verstrekte cijfers en de (herziene) cijfers van het CBS. Beide bronnen maken melding van een dalend investeringsvolume, maar terwijl uit Drukkers berekeningen valt af te leiden dat de netto-investeringen (excl. voorraden) tussen 1932 en 1938 zelfs negatief zijn geweest (tabel B5.3, 290), zijn ze volgens de cijfers van het CBS over de hele periode positief (CBS, 1987, staat A1.2, 76). Aan de andere kant zijn de cijfers die Drukker geeft over de afschrijvingen veel hoger dan de door het CBS verstrekte gegevens (Drukker, idem; CBS, tabel 1, 55/56).

Komen we nu toe aan de ontwikkeling van de kapitaalgoederenvoorraad. Ook hier doet zich iets merkwaardigs voor. In de eerste plaats moet worden opgemerkt dat Drukker de ontwikkeling van de kapitaalgoederenvoorraad afleidt uit de ontwikkeling van de capaciteitsvraag naar arbeid (en dus niet andersom). Ten tweede beroept hij zich voor de ontwikkeling van de capaciteitsvraag op een externe bron (Kuipers, Muysken en Van Sinderen, 1979, die op basis van een jaargangenmodel een schatting hebben gemaakt van de werkgelegenheidsontwikkeling tussen 1921 en 1976), waarin wordt geconstateerd dat de capaciteitsvraag vanaf 1932 gestaag daalde. Dit kan betekenen dat de kapitaalgoederenvoorraad afgenomen is (constante kapitaalproductiviteit), maar het is ook mogelijk dat de omvang van de kapitaalgoederenvoorraad niet is gedaald (de kapitaalproductiviteit is afgenomen). Elders merkt Drukker op dat de *kapitaalgoederenvoorraad per ingezette arbeidseenheid (...) in ons land (...) in deze jaren [tussen 1929 en 1938] nagenoeg constant is gebleven*. (74). Nu, als dit juist is, dan moet, indien de feitelijke werkgelegenheid min of meer constant is gebleven, ook de kapitaalgoederenvoorraad min of meer constant zijn gebleven en dan moet de daling van de capaciteitsvraag gepaard zijn gegaan met een kapitaalintensivering van de productie (K/Q is gestegen cq de kapitaalproductiviteit Q/K is gedaald).

Dat laat zich echter weer moeilijk rijmen met de sterke daling van het investeringsvolume, waarop Drukker zoveel nadruk legt.

Al met al vind ik Drukkers bewijsvoering dat de arbeidsproductiviteit stagneerde door een afname van het investeringsvolume waardoor de kapitaalgoederenvoorraad afnam hetgeen een dalende capaciteitsvraag naar arbeid tot gevolg had niet erg overtuigend. Dit gezegd hebbende kan natuurlijk niet uitgesloten worden dat de werkloosheid in de jaren dertig overwegend structureel was, maar dan is dit een conclusie die gebaseerd is op het gezag van de door hem aangehaalde bron.

De discussie met en tussen historici wordt er echter niet gemakkelijker op wanneer hun visie op historische gebeurtenissen sterk door externe bronnen wordt ge-

kleurd. Zo stelt Van Zanden dat de *belangrijkste oorzaak van de massawerkloosheid in de jaren dertig (...) echter aan de vraagzijde gezocht (moet) worden. Er was voldoende productiecapaciteit beschikbaar, waarmee, bij de gegeven prijzen van productiefactoren, rendabel geproduceerd kon worden, maar er ontbrak voldoende vraag naar de produkten van het Nederlandse bedrijfsleven, waardoor een groot deel van de productiecapaciteit onbenut bleef. Een typisch keynesiaanse situatie derhalve* (Van Zanden en Griffiths, 1989, 93/94). Ook Van Zanden verwijst ten aanzien van de opmerking over de productiecapaciteit naar een externe bron en het is opmerkelijk dat hij evenals Drukker verwijst naar een publicatie van S.K. Kuipers. Het verschil is dat hij verwijst naar de oratie van Kuipers uit 1977, en er kennelijk niet van op de hoogte was (zoals Drukker) dat Kuipers zijn mening in een latere (co-)publicatie radicaal had herzien. Dit voorval wekt de indruk dat historici hun belangrijkste konklusies baseren op het werk van econometristen.

Conclusie

Ik heb niet de indruk dat Drukkers proefschrift dwingt tot een revisie van de bestaande opvattingen over de gebeurtenissen in de jaren dertig. Uit zijn gegevens blijkt dat de economische ontwikkeling een welhaast klassiek keynesiaans patroon volgde. Buitenlandse vraaguitval die gevolgd werd door binnenlandse vraaguitval (investeringsuitgaven), waardoor de rentabiliteit van bedrijven onder druk gezet werd. Besparingen die tot bijna nul daalden (1932) en in 1936 nog niet de helft van 1929 omvatten (constante prijzen). Nominale loondalingen die werden ingehaald door prijsdalingen, waardoor reële loonstarheid optrad.

Ook blijft de indruk overeind dat het overheidsbeleid de negatieve spiraal versterkte. Uit het onderzoek van Drukker blijkt dat de reële lonen in de landen met zwevende wisselkoersen sterker daalden dan in de landen van het goudblok. De oorzaak was dat in de laatste landen de prijzen sterker daalden. In Nederland daalden de nominale lonen in de agrarische sector tussen 1929 en 1936 met ruim 30 procent en in de industriële sector met bijna 20 procent. De afzetprijzen (van de industrie) daalden echter met meer dan 30 procent waardoor de loonkosten toenamen. De prijsindex van de gezinsconsumptie daalde minder dan de index van de productieprijzen (ca 20 procent), omdat de kosten van levensonderhoud kunstmatig hoog gehouden werden (onder meer de prijzen van voedingsmiddelen -als gevolg van het steunbeleid aan de boeren- en de huren) (Van Zanden en Griffiths, 92/93). Dat tussen 1931 en 1938 de reële loonvoet met circa 10 punten daalde (Drukker, 189) maar de loonkosten per eenheid produkt stegen, had alles te maken met het aanpassings- en steunbeleid van de overheid. De rentabiliteit van de bedrijven kwam daardoor zowel vanuit de afzetontwikkeling als vanuit de kostenontwikkeling onder druk te staan. Alleen een beleid waarin simultaan vraagstimulering en kostenbeheersing werd nagestreefd had soelaas kunnen bieden. Een devaluatie was een uitstekend begin van zo'n beleid geweest.

Drukkers weerlegging van Kleins visie op de jaren dertig lijkt me overtuigender dan zijn kritiek op de (aanhangers van) Keesings visie. Hij heeft weliswaar gelijk met zijn stelling dat Keesing meer een tegenstander was van het wisselkoersbeleid

dan een voorstander van stimuleringsbeleid. Maar niet te ontkennen valt dat het gevoerde wisselkoersbeleid een stimuleringsbeleid uitsloot. Drukkers opvatting dat conjuncturele werkloosheid in de jaren dertig van geringe omvang was, vind ik niet overtuigend aangetoond. Op zich wekt het geen bevreemding dat bedrijven in een depressie van een duur zoals van de jaren dertig hun capaciteit gaan aanpassen. De combinatie van stijgende loonkosten en dalende reële lonen maakt het echter niet onmogelijk dat ondanks een dalende capaciteit de onderbenutting niet werd opgeheven als gevolg van de reële loondaling. Een afnemende capaciteit en een dalende kapitaalproductiviteit gaan dan samen.

Ondanks de bezwaren is dit proefschrift zeker de moeite van het lezen waard. Het geeft een helder overzicht van het debat over de jaren dertig, de landelijke vergelijking is overtuigend en levert nieuwe inzichten op. Bovenal verdient hij respect voor de moeite om zoveel empirisch materiaal te verzamelen en vooral om er (desondanks) in te slagen een zeer leesbaar, en bij momenten boeiend, proefschrift te schrijven.

Literatuur

- CBS, Macro-economische ontwikkelingen, 1921-1939 en 1969-1985. Den Haag, 1987.
- Keesing, F.A.G., De conjuncturele ontwikkeling van Nederland en de evolutie van de economische overheidspolitiek (1918-1939), Nijmegen, 1978.
- Wassink, A, Produktiviteitstijging en produktiviteitmeting in de industrie, Leiden, 1971.
- Van Zanden, J.L. en R.T. Griffith, Economische geschiedenis van Nederland in de 20e eeuw, Utrecht, 1989.